शास्त्रविशारदजैनाचार्यश्रीविजयधर्मसूरीश्वरगुरुभ्यो नमः ।

॥ अर्हम् ॥

श्रीयशोविजयजैनग्रन्थमाला [२०]

श्रीमुनिभद्रसूरिविरचितं

श्रीशान्तिनाथमहाकाव्यम् ।

शास्त्रविशारदजैनाचार्यश्रीविजयधर्मसूरिपादा-
म्भोजचञ्चरीकायमाणाभ्यां
श्रावकपं०—हरगोविन्ददास—वेचरदासाभ्यां संशोधितम् ।

एषोन्नतेः पथमगाहत शास्त्रमाला
यस्य प्रसादमितमाप्य निमित्तभूयम् ।
भूयो विचक्षणसमाजसमर्चितांह्रिः
सूरिः स धर्मविजयो विजयं विभर्तु ॥ १ ॥

तच्च
वाराणस्यां
श्रेष्ठिभूराभाईतनुजहर्षचन्द्रेण निजधर्माभ्युदययन्त्रालये
मुद्रितं प्रकाशितं च

वीरसंवत् २४३७ ।

मूल्यं रूप्यकत्रयम् ।

YASHOVIJAYA JAINA GRANTHAMALA, 20.

THE

SHANTINATHA MAHAKAVYA

OF

SHREE MUNIBHADRA SURI.

EDITED

UNDER THE BENIGN INFLUENCE AND PATRONAGE

OF

SHASTRAVISHARAD JAINACHARYA

SHREE VIJAYA DHARMA SURI

BY

HIS HOLINESS' MOST DEVOTED SERVANTS,

SHRAVAK PANDIT HARGOVINDDAS

AND

SHRAVAK PANDIT BECHARDAS.

PRINTED AND PUBLISHED

BY

HARSHCHAND BHURABHAI

PROPRIETOR OF DHARMABHYUDAYA PRESS,

BENARES.

Veer-Era, 2437.

Price 3 Rupees.

SHETH GOKULBHAI MULCHAND.

शेठ गोकुळभाइ मुलचंद.

प्रस्तावना ।

—:०:—

अवनतान् विधातुः समुन्नतान् समुन्नतिपद्धतिं प्रापयितुश्चावनतान् समयस्य वैचित्र्यं, वैलक्षण्यं, दुरतिक्रमत्वं च सुप्रतीतमेव । एकस्मिन् समयेऽर्हद्धर्मोऽहर्मणिः प्राप्नुवन् समुदयम्, संहरन्नितरदर्शनतेजांसि, प्रतिबध्नन् नास्तिकोलूकेषु हर्षप्रकर्षम्, विनाशयन् जनिष्मतां निविडतराणि तमांसि; प्रकाशयंश्च परितः स्याद्वादमहामुद्राव्यवस्थितं यथावस्थितं समस्तवस्तुनिकुरम्बम्, प्रमाणप्रकरकरनिकरैर्विश्वस्मिन्नपि विश्वे प्रचुरं प्रासरीसरीत् । एतद्दर्शनानुयायिनो निष्प्रतिमप्रतिभाभरमाबिभ्राणाश्चाचार्यवर्या अपि सम्यक् समधिगम्य सकलशास्त्रपारावारपारदृश्वताम्, अक्षुण्णं लक्ष्यीकृत्य दुष्पथप्रवेशंनिषेधनेन सत्पथनिवेदनरूपां परोपकारैककर्त्तव्यताम्, युक्तियुक्तमुपपाद्य च तटस्थीभूतभूपभूयिष्ठगोष्ठीषु एकान्तवादापवादपूर्वकं दुस्तर्कसहस्रैरपि दुर्धर्षस्याऽनेकान्तकान्तसिद्धान्तस्यैव निसर्गरमणीयतया सर्वथोपादेयत्वम्, बहुशो परास्थन्त मिथ्यात्वध्वान्ताध्मातस्वान्ता एकान्तवादिनः कुतीर्थ्यान् । उद्घोषयामासुश्च लब्धजयश्रियः प्रतिपक्षसाक्षिणां समक्षमर्हच्छासनस्य न्यायप्राप्तं सर्वत्र विजयडिण्डिमम् । किं बहुना ? तत्प्रौढतांप्रतापेनैवैकान्तदर्शनानुयायिभिरपि प्रतिपक्षोपप्रक्षिप्ताक्षुण्णविकल्पानल्पदोषप्रतिक्षिप्यमाणैरानिरीक्षमाणैश्चोपायान्तरसद्भावं अक्षरान्तरैर्वा, भङ्गयन्तरैर्वा, रीत्यन्तरैर्वा शरणीकृत एवाऽस्मत्परमसिद्धान्तो भगवान् स्याद्वादवादः । अत्र च निःसंशयं संवदत्सु नैकेषु स्वपराम्नातेष्वनिम्नेष्वाम्नायेषु नास्ति कथंकथिकतायाः कथं कथमपि प्रवेशलेशावकाश इति जातेतिहासप्रतिभासानां पट्तर्कीतर्कपरिकर्कशसंपर्काणां चेदानीन्तनानामपि प्राज्ञानां प्रकटमेव प्रज्ञामार्गमवगाहते ।

एवं च चातुर्वैद्यमहोदधिभिर्जैनाचार्यवर्यैः संसाधयद्भिः सम्यग्

निजं लक्ष्यम्, अवगणयद्भिर्दुष्टकष्टदाऽरिष्टपटलम्, प्रकाशयद्भिः सर्वत्र जिनेन्द्रोपदिष्टानि शुद्धतत्त्वानि, सुदूरमुत्सारयद्भिश्च दुष्कर्मकर्दमसंगसंगतं मिथ्यात्वसंसर्गम्, बहु बहूपकृतं तात्कालिकेष्वस्तोकलोकेष्वित्यत्र केन किं वक्तव्यम्? । भविष्यन्त्यपि जनसंहातिर्मा भूदनेन सत्सिद्धान्तपीयूषरसेन वञ्चितेति सद्भावनाभावितान्तःकरणैश्च तैर्मुहीयांसं समयव्ययमपि गरीयांसं च प्रयासमपि विना संकोचेन विनिर्मायाऽगण्यानि तत्तद्विषयसुविवेचकानि शास्त्राण्यपि निरमायिषत ।

किन्तु कालवैषम्येण दुर्भाग्यलसितेन वा दूरे तान्याचार्यरत्नानि, तिष्ठतु संपूर्णानां ग्रन्थानां दर्शनदुराशा, नामान्यपि तेषां दुर्ज्ञानानि समजायन्त । तत्तत्समयसमुद्भूतभूपापसदोपद्रवैः, अन्यैश्चापि परस्परद्वेषेर्ष्याव्यामोहादिसमुत्थैः कारणैस्तेषां ग्रन्थरत्नानां महानंशः प्रणाशं समशिश्रियत् । महाभाग्यवशेनाऽवशिष्टोऽल्पीयानप्यंशस्तादृशीं दुर्दशां मा लब्ध, भाण्डागारेष्वेव पतितश्च कृमिभोज्यतां मा प्रापदिति तदर्थो यदि शीघ्रमेव सुयोग्यः प्रयत्नः स्यात्, सर्वोऽपि च जनसमूहस्तल्लाभं सुखं गृह्णीयात्, किमन्यत् कर्तव्यं शिष्टतामाश्रयेत्? । परंतु यत्र केचिज्जैननामधेयधारिणोऽपि सारासारादिविचाररहितत्वेन ग्रन्थोद्धारं वा तत्प्रकाशोद्भूतामुन्नतिं वाऽनिच्छवोऽसहिष्णवो द्विषन्तश्च तदुन्नतिं कुर्वाणैरपि सज्जनैर्विघ्नसंघातं संघटयन्ति । यत्र च केचन ग्रन्थोन्नतिमनिन्दन्तोऽपि, इच्छन्तोऽपि वाऽऽदर्शपुस्तकादिसाहाय्ये शक्तिमन्तोऽपि कर्मदोषवशीभूतत्वेन स्वशक्यामपि सहायतां विधातुं बहु संकुचन्ति । यत्र पुनः कतिपये श्राद्धास्तदुन्नतौ दत्तावधाना महता द्रव्यव्ययेन नातिशुद्धतया पुस्तकप्रकाशं प्रकुर्वन्तोऽपि महामोहापहतात्मानोऽमूल्यमवितीर्य मूल्येनापि चाऽविक्रीय मुद्रितान्यपि पुस्तकानि कपाटसंपुट एव कीटभोज्यतां नयन्तस्तद्विषये गजस्नानमेवाऽनुकुर्वन्ति । तत्र को नाम ग्रन्थोद्धारः ?, का नाम शास्त्रसमुन्नतिः ?, किं नाम शुभपरिणामित्वम्?, ग्रहिलवृन्देष्विव यथा तथा चेष्टमानेषु तेषु हतैव शास्त्रोन्नतावस्था, व्यर्थैव पुण्योदर्कसंभा-

चना, विनष्टप्रायैव च शासनोदयशुभाशेत्यवसीयते ।

कतिचित्तूद्वहन्तोऽपि ग्रन्थसंशोधनसाहसम्, अदधतस्तद्योग्यज्ञानसद्भावम्, कुर्वन्तोऽशुद्धतया पुस्तकसंपादनम्, प्रकटयन्तस्तत्तत्स्थलेषु ग्रन्थानामसन्त्यपि दूषणानि, अधिक्षिपन्तश्च तद्द्वारा निर्दोषानपि तत्कर्तॄन् महाचार्यान्, ज्ञानमात्रागर्विता इव सत्यापलापेनाऽसत्यप्रकाशेन च भ्रान्तिं नयन्ति जनसमाजम् । संवदति चैतत् श्रीपरिशिष्टपर्वाऽपि । तथाहि—अयं ग्रन्थः कलिकालसर्वज्ञश्रीहेमचन्द्रप्रभुभिः प्रणीतः, येषां व्याकरण—न्याय—साहित्य—काव्य—योग—नीति—स्तुति—च्छन्दः—कोशादिसर्वविषयकस्वतन्त्रशास्त्रविनिर्मातॄणां वैयाकरणमुख्यत्वेन, तार्किकसिंहत्वेन, सैद्धान्तिकशिरोरत्नत्वेन, कविचक्रचक्रवर्तित्वेन च परितो विश्रुता सुकीर्तिः समस्तमपि जगत् संव्याप्याऽद्यापि संस्थिता । अधिकृतमत्र श्रीमहावीरदेवानन्तरजातानां श्रीजम्बूस्वामिप्रभृतीनां यथाजातमितिवृत्तम् । प्रकाशितश्चायं कलिकातास्थेन एसियाटिक्समाजेन । संपादकश्चास्य H. Jacobi पण्डितः । स च तत्प्रस्तावनायां कर्तृविशिष्टप्रशंसानन्तरमेवमुल्लिखति—

" To the fact that Hemachandra has used Prâkrit originals, must be ascribed his occasional use of Prâkriticisms, e. g., अवत्, XII, 320 used in the sense of उत्तृ, and I, 67, 136, XIII, 104 उत्तृ, for अवत् just as in Prâkrit ओयरइ and उत्तरइ are interchangeable. The word पदानुसारिन् in XII, 137 is probably a wrong translation of Prâkrit पयाणुसारी which means पदानुस्मारिन्, compare जाईसर = जातिस्मर. The name वीरमती in II, 82 is a Prâkriticism for वीरवती. Unusual, if not against grammar, are the forms मातरपितराभ्यां in III, 130, the adjectives चिकीर्प् in VII, 9 and प्रतिचिकीर्प् in VIII 453 instead of चिकीर्षु and प्रतिचिकीर्षु, the use of the simplex व्यतिइ instead of the causative. Another proof of Hemachandra's careless and hasty composition is his rather too frequent use of mean-

१ अवतृ स्यात् । २ उत्तृ युक्तम् ।

ingless words to fill up an otherwise too short verse. His verses frequently bear the marks of rapid versification like those of the Latin poet who

IN HORA SAEPE DUCENTOS,
UT MAGNUM, VERSUS DICTABAT STANS PEDE IN UNO.

Some verses contain metrical faults: in श्रेष्ठिऋषभदत्तस्य; I, 264, किं बहुनार्थपराशुं II, 329, तौ मरुता प्रीणयितुं VI, 49, सम्यगुपलक्षयेदं, XI, 38, कान्दविकानथादिशत्, XI, 110, मालवकैशिकीमुख्य०, XIII, 59 the second and third syllables of the *pāda* are short, though this is expressly forbidden by writers on metrics. In I, 288, II, 251, 484, III, 9, VIII, 370, XIII, 73 an enclitical monosyllabic word stands after the caesura against the rule. The third *pāda* in III, 214 ललिताङ्गवत्तथाचास्ति consists of nine syllables; such *pādas* of nine syllables are not unfrequent in epical poetry, but classical poets avoid them. There are some nicer rules on the Vipulâ form of the 'sloka which though not laid down in native works on metrics are always observed by Mahâkavis. Hemachadra's verses set these rules aside nearly as often as they conform to them, e. g., in III, 145 the first *pāda* is correct, but the third is bad."

यद्यप्ययं लेखः सर्वथा प्रमाणाऽस्पर्शित्वेन विद्वत्सदस्सु कथश्चिदप्यादरं नैवावहति इत्युपेक्षाक्षेत्रमेव प्रेक्षाणाम्, तथाऽप्यभ्युपगमवादेनापि तस्याऽसत्यता सप्रमाणं प्रदर्श्यमाना संदिग्धानां विदग्धानां संशयापोहकत्वेनाऽवश्यमुपकर्त्री, इति प्रतिपाद्यते–

पूर्वं तावदत्र ग्रन्थे प्रयुक्तानां केषाञ्चिच्छब्दानां प्राकृतप्रयोगसादृश्यदर्शनेन प्राकृतमूलत्वसंस्थापनमेव विचारासहम्, अतिप्रसङ्गात् । अतिप्रसङ्गश्च संस्कृतप्राकृतभाषयोः कार्यकारणभावेन बहुषु स्थलेष्वेकतया तत्सादृश्यवतां शब्दानां कुत्रापि संस्कृतग्रन्थेऽनिवार्यत्वेन सर्वेष्वपि संस्कृतपुस्तकेषु प्राकृतमूलत्वापत्तेः । कः खलु संख्यावान् प्राकृतेऽपि देवादिशब्दानां समानत्वेन संस्कृते तत्प्रयोगं निषेधति ?, तत्प्र-

यीक्तारं च प्राकृतशब्दव्यवहारित्वेन दूषयति ?, दूषयन् वा कथमपहास्यतां न याति ? ।

प्रकृतौ भवं, प्रकृतेरागतं वा प्राकृतम्, प्रकृतिश्चैतस्य संस्कृतमिति सर्वानुमतसिद्धान्तेन प्राकृतस्याऽपि मूलं संस्कृतमेवेति न्याय्यम्, तथा चाऽसति प्रतिबन्धके (विशेषनियमे) संस्कृतानुसारिण्येव प्राकृतेऽपि शब्दार्थव्यवस्था; इत्युत्पूर्वकस्यावपूर्वकस्य च तॄधातोर्विशेषनियमं विनापि प्राकृते एकार्थतामङ्गीकुर्वन्, तदन्यथानुपपद्यमानत्वेन संस्कृतेऽपि तत्तत्पूर्वकस्य तॄधातोर्न्यायप्राप्तायां समानार्थतायां प्रयोगं कुर्वन्तं कर्तारं च दूषयन् प्रस्तावकः किञ्चित् पौर्वापर्यमपि न पर्यालोचयतीति चित्रम् । किञ्च, हेमचन्द्राचार्यस्यैव स्वतन्त्रमहाव्याकरणप्रणेतृत्वेन, अनेकाप्रतिमकोशकर्तृत्वेन च सर्वैरप्यङ्गीकृतप्रामाण्यतया तत्प्रयुक्तप्रयोगाणां स्वतःसिद्धैव प्रमाणता, इति नात्राऽन्यानि प्रमाणान्यपेक्ष्यन्ते; तथापि 'तुष्यतु दुर्जनः' इति न्यायेनाऽनेकैः सुविश्रुतकविवरैर्हेमचन्द्राचार्येणेव बहुशः प्रयुक्तयोरेतयोर्विवादास्पदीभूतयोः प्रयोगयोः कानिचिदुदाहरणानि प्रदर्श्यन्ते—

"वनान्तपर्यन्तमुपेत्य सस्पृहं क्रमेण तस्मिन्नवतीर्णदृक्पथे" ।

नैष–१–७५.

"स्वर्गिवर्ग इव नाकिविमाना–दुत्ततार भुवि हीरकुमारः"

हीरसौ–५–९.

"विमानैर्व्योमतस्तूर्णमुत्तीर्णा वर्णिनीवृताः" वासु–१–६५२.

"खिन्ना इवोत्तेरुरमी भ्रमिश्रमाच्चन्द्रार्यमस्यन्दनगा नभस्तलात्"

विजय–१०–२०.

यदपि 'प्राकृतस्य पयाणुसारीति शब्दस्य पदानुसारीति यत् कर्त्राऽनूदितम्, तदसत्यमेव, किन्तु पदानुस्सारी इत्येव स्यात्, यथा जाईसर=जातिस्मर' इति प्रोक्तम्; तदपि एतस्य प्राकृतानुवादरूपत्वेनाऽस्वीकारादेव निरस्तम् । तदङ्गीकारेऽपि वा नैतत् कथमपि कर्तुर्दूषणमाधातुमलम्, संस्कृतस्य पदानुसारिशब्दस्याऽपि प्राकृते पया-

णुसारीतिरूपनिष्पादनात्; अर्थतोऽपि पादानुसारीति कर्त्रा प्रयुक्त-स्यैवाऽत्र संगतत्वात्; अन्यत्राऽपि–

"सीसइव जस्स ताराणुसारिणिग्गयकलङ्कवलएण।".

"गूढोयरतामरसाणुसारिणी भमरमालव्व।"

इत्यादिषु बहुशः कविवरैः प्रयुक्तेषूपलभ्यमानस्य अणुसारिश-ब्दस्य संस्कृते प्रस्तुतानुसारमनुसारिरूपेणैवाऽनुवादस्य दर्शनाच्च। यथा 'अणुसरेइ=अनुसरति, अहिसारण=अभिसारण' इत्यादीनि। न हि संस्कृतस्याऽनुस्मरतिरूपस्यैव, अभिस्मारणशब्दस्यैव च प्राकृते 'अणुस-रेइ, अहिसारणेति भवितुमर्हति, किन्तु प्रस्तावकानभिमतं अनुसरतिं, अभिसारणेत्याद्यपि। तथा च प्राकृतद्व्याश्रयमहाकाव्ये–

"किस्सा तिस्सा जिस्सा सो जुवईए अणुसरेइ।" ४–७४.

गौडवधेऽपि–

"अहिसारणम्मि तं रिउसिरीए णिसियासिघडियपडिविम्बो।"७१२.

न चात्र कथमपि अनुस्मरति अभिस्मारणं चेति प्रस्तावकानुमतं घटामाटीकते, प्रस्तुतासङ्गतत्वात्, तट्टीकाकाराभ्यामपि अनादृतत्वेन तिरस्कृतत्वाच्च। एतेनात्र प्रस्तावकप्रयुक्तं जाईसरेत्येकदेशीयमुदाहर-णमप्यकिञ्चित्करत्वेन सुतरां प्रत्युक्तम्। इत्यमुमतीव सुज्ञानं विषयम-जानन्, निर्दोषेऽपि दूषणं प्रदर्शयन् प्रस्तावकः कियत् साहसं प्रकट-यतीति विदुषामेव विचारगोचरः।

यदपि 'वीरवतीति प्रयोज्ये प्राकृतानुसारेण वीरमतीत्यशुद्धरूपं

---

१ "नो णः" (हेम–प्रा–१।२२८) इति नस्य णत्वे "कगचज-" (१।१७७) इति दस्य लुकि "अवर्णे-" (१।१८०) इत्यनेनाकारस्य यत्वे सति। २ गौडवधे १०६४, "शिष्यत इव कथ्यत इव यस्य तारानुसारिनिर्गतकलङ्कवलयेन" इति तट्टीका। ३ गौडवधे १८, "गूढोदरतामरसाणुसारिणी भ्रमरमालेव" इति टीका-याम्। ४ "स कां यां तां युवतिमनुसरति···पृष्ठानुयायी भवतीति भावः" इति टीका। ५ "अभिसारणेऽभिसरणकाले त्वं रिपुश्रियाः निशितासिघटितप्रतिविम्बः" इति तट्टीकायाम्।

कर्त्रा प्रयुक्तम्' इत्युक्तम्, तदपि भ्रान्तिमूलमेव, ऊर्म्यादिपाठेन वीर-शब्दस्य मतोर्मकारस्य वत्वनिषेधेन तस्य (वीरमतीत्यस्य) सूपपद्यमानत्वात्, गणपाठस्य चेष्टविषयत्वेन संज्ञायामेव तेन वत्वनिषेधात् "ह्रिणीयते वीरवती न भूमिः" इत्यादौ वत्वस्याऽपि निष्पत्त्या बाधाभावाच्च ।

यदर्थं भिन्नमेव व्याकरणसूत्रम्, न ते महाकविभिरप्रयोज्यतां कदाप्यर्हन्ति, यथाऽमावास्यादि, भिन्नमेव चैतत्सिद्ध्यर्थं "मातरपितरं वा" (३।२।४७) इति सिद्धहेमव्याकरणस्य "मातरपितरमुदीचाम्" (६।३।३२) इति पाणिनीयस्य च सूत्रम्; इति मातरपितरस्य काव्यप्रयोगयोग्यत्वे निर्दोषं निष्पन्नेऽपि,

"पितरौ मातापितरौ मातरपितरौ पिता च माता च"

"मातापितरौ पितरौ मातरपितराविति प्रसूतातौ"

"मातापितरौ पितरौ मातरपितरौ प्रसूजनयितारौ"

इत्यादिषु च बहुषु कोशेष्वपि तत्प्रामाण्यं संवदत्सु मातरपितरशब्दस्य कर्त्रा प्रयुक्तस्य प्रयोगानर्हतां प्रजल्पन् प्रस्तावकः कथमिव प्रमाणतामङ्गीकुर्यात् ?, कथं च तस्याऽप्यभिमतानां बहुशो दृश्यमानानां धवलार्जुनादिशब्दानामपि प्रयोगानर्हतां वदतो वदावदस्य वक्त्रं वक्रीकुर्यात् ? । एतेन चिकीर्षतीति प्रतिचिकीर्षतीति कर्त्रर्थे क्विपि सुष्ठु निष्पद्यमानयोः, "हास्यास्पदं काव्यचिकीः कवीनाम्" इत्यादिषु चोपलभ्यमानयोश्चिकीर्ष्-प्रतिचिकीर्षशब्दयोरप्यप्रयोज्यतादूषणं नितरां निराकारि ।

'व्यतिपूर्वकस्य इधातोः प्रयोक्तृरूपे व्यवहर्तव्ये णिवर्जितमेव तत् कर्त्रा व्यापारि, लक्ष्यामेव च वचनरचनायां कर्तव्यायां गुर्वी साऽकारि' इति निर्भयमुल्लिखंस्तत्स्थलमपि चाऽनिवेदयन् प्रस्तावकः

---

१ भट्टिकाव्ये द्वितीये सर्गे–३८ । २ अभिधानचिन्तामणौ मर्त्यकाण्डे २२४ । ३ वैजयन्त्यां पृ० १७६ पं० ९४ । ४ अमरकोशे मनुष्यवर्गे– ३७ । ५ सम्यक्त्वसंभवमहाकाव्ये १–१४ ।